

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ПЛАТІЖНИХ КАРТОК

У статті розглядаються основні види платіжних карток, наведено переваги та недоліки застосування платіжних карток у готівковому обороті для всіх учасників системи електронних платежів. Надано характеристику видам пластикових карток та визначено переваги та недоліки їх використання та обігу.

The paper examines the main types of credit cards are the advantages and disadvantages of the use of payment cards cash back for all participants and electronic payment systems. The are provided the characteristics of plastic cards and determine the advantages and disadvantages of their using and circulation.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Ринок банківських послуг останнім часом розвивається під значним впливом провідних технологій. Одним із напрямків банківської діяльності, де постійне їх оновлення має вирішальне значення, є карткові платіжні технології. Останнім часом все більше українців використовують безготівкові форми розрахунків замість готівки. Експерти стверджують, що обсяг безготівкових розрахунків в Україні продовжить активне зростання паралельно з появою додаткових послуг в банкоматах.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Питання визначення готівкового та безготівкового обігу електронних грошей є предметом дискусій учених, економістів, фінансистів, практиків, розглядаються такими науковцями, як В. А. Ющенко, О. М. Колодизев, І. Ф. Рогач, М. А. Сезнюк, В. А. Антонюк, А. С. Савченко та іншими. Деякі вважають, що електронні записи є основою безготівкового обігу, а тому електронних грошей зовсім не може бути, інші стверджують, що створення так званого «електронного гаманця» дозволяє впроваджувати у вільний обіг електронні гроші і в позабанківському обігу, що повністю зрівнює їх із готівкою і дозволяє назвати повноцінними. Суперечки виникають і у визначенні середовища функціонування та його інструментів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відзначаючи безсумнівну цінність та значимість проведених наукових досліджень, необхідно зазначити, що зараз в економічній літературі низка проблем із застосування платіжних карток у готівковому обороті потребує додаткових досліджень. З розширенням мережі банкоматів значно збільшилась кількість пластикових карток, тому збільшився інтерес до цього платіжного засобу, а саме до їх переваг і недоліків.

Постановка завдання. Метою статті є надання характеристики видів пластикових карток та визначення переваг та недоліків їх використання та обігу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно із Законом України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» під платіжною картою розуміють електронний платіжний засіб у вигляді емітованої в установленому законодавством порядку пластикової чи іншого виду картки, що використовується для ініціювання переказу коштів з рахунка платника або з відповідного рахунка банку з метою оплати вартості товарів і послуг, перерахування коштів зі своїх рахунків на рахунки інших осіб, отримання коштів у готівковій формі в касах банків через банківські автомати, а також здійснення інших операцій, передбачених відповідним договором [1].

Зараз у світовій практиці використовується багато видів пластикових карток, які різняться характером емітента (банки, небанківські структури), характером власника (приватна особа, корпорація), функціональним призначенням (кредитна картка, дебетна картка), технологією використання (картки з магнітною смугою, картка з мікросхемою або

смарт-картка), за ступенем пільг для користувачів («стандартні», «золоті», «платинові»). Для ефективно організації національної системи масових електронних платежів (НСМЕП) в Україні найбільший інтерес викликає класифікація банківських пластикових карток за їх функціональним призначенням та технологією використання.

Одним із функціональних призначень банківських пластикових карток є здійснення за їх допомогою платежів, завдяки чому всі їх можна назвати платіжними. Проте деякі з них мають ще й інше призначення – забезпечувати кредитування власника картки. Таку групу карток прийнято називати кредитними, а всі інші – дебетовими [2, с.198].

Кредитними називаються картки, видача яких супроводжується відкриттям їх власником кредитних ліній, за рахунок і в межах яких здійснюються платежі чи видача готівки за допомогою цих карток. Власникам їх відкриваються окремі позичкові рахунки, які функціонують незалежно від інших їхніх рахунків (поточних чи ощадних). При видачі кредитних карток банки-емітенти уважно вивчають кредитоспроможність своїх клієнтів і тільки після цього визначають, чи можливо реалізувати кредитну картку конкретному клієнту і якого розміру ліміт кредитної лінії йому встановити. Тому такі картки реалізуються звичайно найбільш надійним клієнтам, які мають високу кредитоспроможність. Через такі обставини та високі кредитні ризики цей вид карток у банківській практиці України використовується вкрай обмежено.

За кредитними картками їх власники можуть здійснювати платежі за товари та послуги (будь-які чи тільки певного виду), одержувати готівку в банківських установах чи в банкоматах, одержувати певні пільги від банків-емітентів (страхування життя, скидки при бронюванні авіаквитків, оплаті місць у готелях, телефонних розмов тощо), використовувати як засіб самоідентифікації та ін.

Умови надання кредиту та порядок здійснення платежів за кредитними картками визначають банки-емітенти. Вони можуть помітно різнитися залежно від окремих емітентів. Так, за одними з карток наданий платіжний кредит повинен бути погашений протягом місяця, а за іншими здійснені платежі протягом 25 днів узагалі не вважаються кредитом і за ними не стягується процент. Одні емітенти можуть вимагати підтвердження наданого кредиту, інші – ні. За одними картками разові платежі можуть обмежуватися певними сумами, а за другими – ні, а тільки загальним лімітом кредитної лінії, за третіми може допускатися навіть перевищення цього ліміту. Конкурентна боротьба між банками за клієнтуру примушує їх постійно вдосконалювати кредитні картки, робити їх дедалі привабливішими для клієнтів.

Дебетними називаються пластикові картки, за допомогою яких платежі здійснюються списанням коштів безпосередньо з поточного рахунку власника картки, а не за рахунок наданого кредиту.

Тому за своїм призначенням це суто платіжні картки. Проте й вони не виключають користування їхнім власником у деяких випадках кредитом, а саме:

- якщо він має поточний рахунок з овердрафтом, то в межах ліміту овердрафту клієнт користується для платежів за картою банківською позичкою. У цьому разі дебетна картка мало чим відрізняється від кредитної;
- між моментом оформлення за картою купівлі товару чи послуги в торговельній структурі і списанням коштів з поточного рахунку власника може проходити певний період часу, протягом якого покупець користується придбаним товаром, отже, одержує кредит. Проте це скоріше технічний кредит, зумовлений технологічними особливостями даної картки, а не її природою. На перших порах, коли процес обміну інформацією між учасниками був тривалим, цей кредит відіграв значну стимулюючу роль у швидкому поширенні дебетних карток.

Платіжна дебетна картка досить зручна і проста у користуванні: її можна швидко оформити, за нею майже немає обмежень при одержанні готівки з поточного рахунку, нею можна вносити готівку на рахунок, сума платежів за цією картою не обмежується лімітом кредитної лінії.

Дебетні картки теж бувають кількох видів. Залежно від спрямованості операцій, що здійснюються такою карткою, виділяють:

- картки для операцій з готівкою, за допомогою яких власники можуть отримати готівку зі своїх рахунків безпосередньо в банку або через автоматичні пристрої (банкомати), мережа яких може охоплювати всю країну та інші держави. Такі картки відкривають власнику доступ до свого поточного рахунку на засадах самообслуговування будь-де і в будь-який час, тому що банкомати працюють без вихідних і цілодобово;
- картки для оплати товарів (послуг) через термінали в торговельних залах. Наявність терміналу та мережі електронного зв'язку дає можливість продавцеві товару швидко ідентифікувати платника, а останньому – негайно переказати гроші з його рахунку на рахунок торговельної організації. Ці картки технологічно спроможні істотно витіснити готівку зі сфери масових платежів. Все залежатиме від сфери розвитку мережі терміналів (має бути 100-відсоткове охоплення структур, які продають населенню товари та послуги) та високого рівня довіри до банків – організаторів цих платежів;
- чекові гарантійні картки, що використовуються для ідентифікації чекодавця і гарантування платежу за чеком. Гарантування забезпечується наявними на поточному рахунку власника картки коштами та правом на кредит, наданим йому банком у разі недостатності для оплати чека власних коштів. Ці картки широко застосовуються у країнах з розвинутим чековим обігом. Оскільки в Україні чековий обіг не розвинутий і немає підстав очікувати його широкого розвитку у майбутньому, цей вид дебетної картки навряд чи знайде широке застосування в нашій країні [3, с.25].

За технологією використання виділяються два види карток:

- картки з магнітною лінією;
- картки з мікросхемою (смарт-картки).

Ці картки різняться способом запису інформації, необхідної для здійснення платежу, та обсягом її накопичення. З магнітною смугою та з мікросхемою можуть бути як кредитні, так і дебетні картки.

Картки з магнітною смугою характеризуються тим, що інформація, необхідна для використання її в банкоматах та в електронних платіжних терміналах, записана на магнітній смугі, розміщеній на звороті картки. Важливим елементом цієї інформації є персональний ідентифікаційний номер (PIN). Цей номер (код) має бути відомий власнику картки, і він його вводить у банкомат чи термінал за допомогою спеціальної клавіатури. Коли картка вводиться у зчитувальний пристрій банкомату чи терміналу, набраний код порівнюється з PIN-кодом на магнітній смугі і, якщо вони збігаються, відкривається доступ до комунікаційної мережі для передавання команд щодо виконання платежу: власник набирає суму платежу, яка передається до банку, що веде його рахунок, з якого вона списується та переводиться на рахунок продавця товарів чи послуг або видається готівкою (з банкомата).

Картки з магнітною смугою мають той недолік, що не несуть у собі інформації про зміну залишку коштів на рахунку платника після кожної трансакції. Тому при кожній операції потрібно звертатися до банку за цією інформацією, що затримує саму трансакцію і здорожує весь процес платежу. Цієї вади позбавлена смарт-картка.

Смарт-картка характеризується тим, що замість магнітної смуги в неї вмонтована мікросхема, яка, власне, є мікропроцесором, здатним самостійно обробляти і запам'ятовувати зміну інформації, зокрема визначати вільний залишок коштів на поточному рахунку чи залишок ліміту кредитної лінії на позичковому рахунку платника. Поява смарт-картки відкрила можливість для створення «електронного гаманця», за допомогою якого платник може автономно здійснювати всі свої платежі в безготівковій формі, не звертаючись кожного разу до банку – емітента картки за підтвердженням його платоспроможності.

Смарт-картка має й інші переваги. У неї значно ширші функціональні можливості, оскільки мікросхема спроможна утримувати набагато більший обсяг інформації, оперативну її обробляти і поновлювати. Вона значно надійніша, ніж картка з магнітною смугою.

Найпоширенішою дебетовою карткою для приватного користування є картка – CIRRUS\MAESTRO. Зарплатні картки CIRRUS\MAESTRO – новий та зручний спосіб отримання заробітної плати. За бажанням клієнта заробітна плата переказується на картковий рахунок. Отримати гроші клієнт зможе в банкоматах, а також в касах банку.

Корпоративна картка VISA ELECTRON оформляється для персоналу юридичної особи і використовується при оплаті витрат співробітників без авансу грошових коштів під звіт. Це – цілодобова готовність працівників виїхати у справах компанії.

Використання картки – це планування, контроль та впорядкування представницьких витрат на відрядження. Гнучкість управління фінансами. Автоматичне підключення до міжнародної страхової програми. Система знижок для утримувачів корпоративних карток. Картки – VISA GOL, VISA CLASSIC, UMC ELECTRON CLASSIC, EUROCARD \ MAESTROCARD MASS, засвідчують високий рівень фінансових можливостей власника.

Прообразами перших засобів електронних платежів серед населення були дисконтні картки, які дозволяли робити покупки зі знижками. Пізніше їх почали використовувати і для продажу товарів у кредит. Перша кредитна картка з'явилася в США в 1914 р. її виготовила фірма «Дженерал Петроліум Корпорейшн оф Каліфорнія» (зараз «Мобіл Ойл»). Після другої світової війни картки з магнітними носіями почали використовувати і банки. Вже в 1968 р. в США було випущено 140 млн. карток, їх емітували 2000 банків під егідою платіжних систем «Dinners Club» та «Amreican Express». Ними користувалися 3,7 млн. осіб, та 390 тис. організацій приймали їх до оплати. Зазначені картки були переважно кредитними. Банки на тих чи інших умовах визначали клієнтам ліміт, який вони могли використати для придбання товарів чи послуг, сплативши через деякий час із своїх доходів суму наданого кредиту та відсотки, їх випуск практикували і великі торгові компанії [4, с.112].

Пізніше кредитні картки торгових організацій стали випускатися в обіг за дорученням і керуванням банків та кредитних компаній. Такі «внутрішні» картки можна було використовувати лише в обмеженій кількості магазинів. Для цих організацій власні картки були інструментом, який забезпечував стабільних покупців, обмежував можливість їх звернення до конкуруючих фірм. Були створені і глобальні платіжні системи, які дозволяли об'єднати зусилля багатьох банків та розширити географію використання карток. Так, міжнародну платіжну систему «Visa international» створили британські банки – Бар-клейз бенк та Довірчі Ощадні банки, шотландські – Кооперативний банк та банк Шотландії та інші.

Обсяги коштів, виданих за допомогою кредитних карток, постійно зростають. Стрімкому розвитку карток з магнітними носіями інформації сприяли такі чинники:

- населення одержало постійний доступ до невеликих кредитних сум, що в подальшому дозволило будувати бюджет домогосподарств у кредит не тільки по великих покупках, а й по фінансуванню закупок продуктів, одержанню послуг тощо;
- затрати часу, грошей на оформлення такої форми кредиту мінімальні та однократні;
- банки одержали додаткову можливість розмістити надлишкові кредитні ресурси;
- незначна вартість виготовлення карток, обладнання, наявність зв'язку та інші витрати були набагато меншими, ніж доходи від сплати за користування кредитом, в результаті чого всі проекти були рентабельними (окупність 5–10 років, середній прибуток до розміру вкладеного капіталу майже 30% за рік) [3, с.27].

Переваги карток – це престиж, позачергове обслуговування та ексклюзивні пропозиції від торговельних партнерів, карткові операції через інтернет, можливості отримання медичного полісу, можливості бронювання номерів в готелях, знижки від турагенств та авіакомпаній, можливості отримання товарів в розстрочку, автоматична оплата послуг та інше.

У західній економічній літературі останніх років широко обговорюються соціальні наслідки використання кредитних карток. Найбільш поширені погляди економістів, які розглядають переваги й недоліки з позиції споживача. Критики вважають, що вони «підбурюють» людей робити супервитрати, збільшуючи розмір заборгованості компаніям і банкам, що веде до розбалансування економіки, викликає інфляційні процеси та перевиробництво.

На наш погляд, у магнітних карток є певні недоліки. Вони не створюють потрібного рівня безпеки розрахунків, займають багато часу для обслуговування. Тому така технологія має межу саморозвитку та самовдосконалення, що примусило людство працювати над іншими картковими продуктами.

Новий вид електронної картки з пам'яттю винайшов француз Ролан Морено в 1975 р. Його фірма «Innovatron Ingenieere» реалізувала 40 патентів на її використання. Найбільшого рівня масового випуску такої картки, призначеної для оплати телефонних розмов, досягла французька компанія «Schlumberger». Компанія «Bull» (Франція) розробила картку під назвою SMART-карта, в яку крім пам'яті вмонтовано мікропроцесор з операційною системою. Ми вважаємо, що її поява і дозволила перейти до завершальної стадії створення електронних грошей.

Особливість мікропроцесорної картки полягає в тому, що вона має можливість надійно зберігати і використовувати великі обсяги інформації. Сучасні SMART-карти наближаються за своїми характеристиками до персонального комп'ютера. Це дає розробникам широке поле для діяльності, чим пояснюється велика кількість як діючих систем, так і тих, які знаходяться в стані розробки. Проект «MONDEX», втілений у Великобританії на основі SMART-технології, дає нам можливість стверджувати, що електронні гроші поступово одержують статус повноцінних, здатних замінювати готівковий обіг.

Основою системи є електронний гаманець та електронне портмоне. Гаманець виконує функцію готівки, яку можна витратити, портмоне виконує функцію мінібанку, де зберігаються основні кошти. У картці (гаманці) знаходиться завчасно занесена туди сума. Залишки коштів контролюються за допомогою мініатюрного зчитуючого пристрою. Він має клавіатуру та дисплей для одержання інформації про трансакції – до 10 завантажень і до 3 розвантажень. Передбачається організація на картці до 5 гаманців у різних валютах. Розрахунки здійснюються за допомогою електронного портмоне, яке мають як продавці, так і покупці. Портмоне являє собою комп'ютер невеликого розміру, спеціально пристосований для роботи в платіжних системах. Комп'ютер, обладнаний рідером (зчитуючий та записуючий пристрій), має можливість за допомогою телефонної лінії зв'язатись з банком, списати гроші зі свого рахунку чи поповнити його, оплатити рахунки, перерахувати гроші іншим фізичним та юридичним особам, одержати виписки по рахунку та інші банківські послуги. Перерахувавши певну величину грошей зі свого рахунку в електронне портмоне, клієнт може її зберігати там і частково переносити на будь-яку картку-електронний гаманець. Використовуючи PIN-код, можна замкнути свою картку на будь-якому терміналі. Але при втраті картки втрачаються всі гроші, які знаходилися на ній. На своє електронне портмоне власник приймає будь-яку кількість грошей від іншого власника електронного гаманця і потім розпоряджається нею на свій розсуд. Таким чином, використовуючи властивості портмоне та гаманця, юридичні та фізичні особи мають можливість здійснювати будь-які платежі без обмежень, як за участю банку, так і без нього.

Таким чином, використання системи «MONDEX» є кінцевим етапом у створенні електронних грошей, їх статус зрівнюється зі статусом паперових для споживачів і дозволяє у майбутньому допускати різке зниження використання паперових, що і буде символізувати початок ери електронних грошей. На практиці перспективи впровадження такої системи у всьому світі залежать від дії багатьох чинників, врахування яких, на наш погляд, потребує часу та створення необхідних економічних, політичних та інших умов.

Зважаючи на очевидні переваги смарт-картки, Україна повинна орієнтуватися, приступаючи до розбудови власної НСМЕП, відразу на широке запровадження смарт-карток. Ураховуючи західний досвід розвитку масових електронних платежів, Україна має можливість відразу вийти на рівень найновіших технологій у цій сфері, що сприятиме прискоренню електронних платежів, їх здешевленню, посиленню захищеності, підвищенню авторитету банків тощо.

Оскільки розвиток масових електронних платежів потребує значних інвестицій, постає питання, чи окупляться ці затрати. Це залежить від тієї вигоди, яку одержать їх учасники – фізичні особи, торговельні організації, окремі банки та банківська система в цілому, оскільки левову частину цих витрат візьме на себе кожний із них.

Фізичні особи одержують такі вигоди від застосування пластикових карток у масових платежах:

- позбавляються ризиків, пов'язаних з втратою, крадіжкою, пошкодженням готівки і водночас збережуть майже всі переваги платежів готівкою (негайність, простота платежу);
- поліпшуються умови для планування і контролю сімейних бюджетів, для оперативної капіталізації частини доходів, оскільки за залишками коштів на рахунках, що перевищують суми призначені для поточних електронних платежів, більшістю банків нараховуються проценти;
- відбувається економія часу від здійснення електронних платежів через систему банкоматів;
- підвищується престиж власника картки у суспільстві, що має позитивне значення для працевлаштування, для професійного зростання тощо.

Серед наслідків застосування пластикових карток для клієнтів слід зазначити:

- зростання витрат, пов'язаних зі здійсненням таких платежів (оплата картки, сплата вступного внеску, сплата процента за кредит, обов'язковий депозит на рахунку для платежів по картці тощо);
- обмеженість мережі магазинів, підприємств сфери послуг, які готові приймати платежі на основі електронних платіжних карток, стримує застосування останніх і зумовлює широке користування готівкою.

Торговельні організації мають такі вигоди від застосування пластикових карток:

- зростають обсяги реалізації завдяки залученню більшої кількості і з більшою платоспроможністю покупців;
- скорочуються витрати на інкасацію та конвертацію виручки;
- скорочуються витрати на підтримання безпеки магазинів і підвищується її рівень;
- зростає якість, технологічність обслуговування покупців та рейтинг торговельної організації.

Негативні наслідки застосування карток для продавців полягають у необхідності істотних початкових витрат на придбання відповідного обладнання та навчання кадрів з користування досить складною системою пристроїв, зростання поточних витрат з обслуговування терміналів та пристроїв.

Для банків застосування пластикових карток у масових платежах має такі переваги:

- збільшується залучення коштів, зростають кредитні ресурси банків і можливості збільшувати їх доходи;
- зростають доходи банків, оскільки за всі операції з картками вони стягують плату;
- зростає імідж банків, підвищується конкурентоспроможність тих із них, які застосовують електронні засоби платежів.

Проте перехід на карткові платежі вимагає від банків також значних первинних витрат на технічне і програмне забезпечення, підготовку кадрів, лінії зв'язку тощо.

Банківська система в цілому отримує такі переваги від широкого застосування пластикових карток у сфері масових платежів:

- зростає залучення грошових коштів у внутрішньобанківський оборот, посилюється керованість грошового обороту в цілому, підвищується роль банківської системи в розвитку економіки;
- знижується частка готівки в грошовій масі, скорочуються витрати на її друкування і забезпечення обігу (касові витрати);
- з'являється додатковий стимул для переведення банківської справи на сучасні електронні технології, що сприятиме зростанню попиту на новітню комп'ютерну техніку, програмне забезпечення, системи зв'язку, висококваліфіковані кадри і надає тим самим поштовх до розвитку вітчизняного виробництва та зайнятості.

Співвідношення інтересів банків та компаній в західних країнах приблизно дорівнювало один одному, що створювало конкурентне середовище. Держави забезпечували необхідне законодавче поле для такої діяльності, відрегулювали систему гарантій, що дозволило без ризику кредитувати приватних осіб, а їм безпечно довіряти свої гроші фінансовим установам. Високий рівень життя, порівняно високий рівень доходів населення створили принципово іншу структуру споживання та заощаджень. Більша частина населення економічно освічена, має досвід користування такими банківськими інструментами, як кредити, депозити, чеки, векселі, що виключає ускладнення при появі кредитних та розрахункових карток. В Україні, на нашу думку, жоден із перерахованих чинників не діє або діє слабо чи вибірково.

Висновки і перспективи подальших розробок. Розвиток електронних грошей був започаткований в країнах з розвинутою економікою. Тому впровадження електронних грошей в Україні, має свої особливості. Економіка розвинутих країн більш відкрита та інтегрована одна в одну за рахунок чого функціонують стабільні міжнародні фінансові потоки, потоки матеріальних, людських ресурсів та технологій. Розвинута ринкова економіка характеризується високим рівнем комп'ютеризації, наявністю сучасних засобів зв'язку і їх інфраструктури, що постійно вдосконалюються за рахунок приватних інвестицій та досягнень науково-технічного прогресу.

Масштабність проблеми впровадження електронних грошей, перш за все, полягає в тому, що вона зачіпає інтереси всього суспільства, а тому є соціальною. У вирішенні цієї проблеми зацікавлено не тільки суспільство в цілому, але й кожний його елемент, починаючи від окремого громадянина і закінчуючи органами державного управління всіх рівнів влади. При цьому інтереси окремих елементів або структур суспільства у вирішенні зазначеної проблеми в більшості випадків не співпадають, тому проблема ефективного впровадження платіжних карток може бути розв'язана тільки, якщо кожний елемент або структура внесе в її вирішення свій вклад.

Тому будь-яка спроба вирішення проблеми за рахунок залучення суспільних ресурсів (наприклад, бюджетних коштів) завідомо приречена, тому що призводить до розбалансування зисків та затрат і загальмує процес або виявиться збитковим топтанням на місці. Отже, держава, стимулюючи впровадження електронних грошей, на наш погляд, в першу чергу має виконати властиві тільки їй функції, делеговані суспільством.

Необхідно створити повноцінне законодавче поле зі сталими правилами гри та відповідні умови для повноцінного кредитування населення, без будь-яких ризиків для фінансових установ і торгових підприємств. Створення середовища електронних грошей неможливе без опори на національну промисловість. Україна не є багатою країною, яка може дозволити собі масові закупки коштовного обладнання за кордоном для забезпечення високих темпів розгортання нової платіжної системи. Необхідно створити прийнятні умови для інвестицій в цю галузь всіх причетних до створення НСМЕП.

Список використаної літератури

1. Постанова Правління Національного Банку України №223 від 30 квітня 2010 року «Про здійснення операцій з використанням спеціальних платіжних засобів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dtkt.com.ua>.
2. Банківські операції: [підруч.] / за ред. А. М. Мороза. – К.: КНЕУ, 2008. – 384 с.
3. Левицька Т. В. Особливості використання сучасних інформаційних технологій і платіжних пластикових карток у банківській системі / Т. В. Левицька, О. М. Камець, В. В. Живко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 10. – С.24–29.
4. Колодізев О. М. Гроші і кредит: [підруч.] / О. М. Колодізев, В. Ф. Колесніченко. – К.: Знання, 2010. – 615 с.

Прийнято до друку 09.11.2012